

УДК 159.9.072+159.9.075

Бугайцова Анастасія Сергіївна

аспірант кафедри загальної та диференціальної психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
E-mail: oltremare@rambler.ru
ORCID: 0000–0002–8204–313X

САМОДОСТАТНІСТЬ ТА САМОДЕТЕРМІНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

В статті викладено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку параметрів самодостатності та самодетермінації. Наведено опис рівневої структури самодостатності, показано взаємозалежність самодостатності та автономії і самовираження. Встановлено усереднені психологічні характеристики за досліджуваними параметрами у пересічній особистості.

Ключові слова: самодостатність, самодетермінація, автономія, самовираження, рівні самодостатності.

Постановка проблеми. Сучасне життя людини сповнене стохастичних суспільно-культурних та економіко-політичних трансформацій, які мають не лише позитивний вплив на розвиток та гармонізацію життєдіяльності особистості, але й елімінують її соціальну адаптацію, психологічну та соціальну безпеку, знижують стресостійкість, незалежність, цілеспрямованість, самодостатність та самодетермінацію. Проте соціальний світ, який оточує особистість і в якому вона реалізується, може не просто пригнічувати, а й кидати виклик — чи зможе людина стати (залишитися) особистістю на тлі тих трансформованих реалій життя, та які новоутворення вона явить світу через деякий період, коли подолає усі негативні впливи часу великих очікувань та значних перетворень. Тому на перший план виходить питання визначення особистості самодостатної та самодетермінованої, котра відстоює власні інтереси, цілісна, помірно незалежна від втручання ззовні, яка сама себе виховує та «укріплює» власний індивідуально-психологічний стрижень, будь то у соціальних відносинах чи практичній предметній діяльності.

Відповідно, **метою статті** є визначення специфіки самодостатності та самодетермінації в умовах трансформації соціальних відносин.

Здавна питання самодетермінації та самодостатності цікавили не тільки пересічних громадян, а й наукову спільноту (А. Маслоу, Е. Еріксон, Ф. Перлз, Е. Фром, К. Шелдон, Е. Десі, Г. О. Гордєєва та ін.). Зокрема, видатний науковець в області соціальної, політичної філософії, релігієзнавства С. Латре (Stijn Latre) визначав актуальний стан розвитку покоління сьогодення як першочергове питання соціокультурного значення. Він вважає, що теперішній світ «змушує людей бути чесними з собою та переживати аутентичне життя». Питання свободи слова та самовираження

не так гостро порушуються, але мають особливе місце у сфері задоволення потреби самоідентифікації та самоствердження в соціальному плані. Для демонстрації складнощів та ймовірного порушення соціально-психологічної безпеки, коли людині важко виразити себе (оскільки самовизначення є не тільки приватним, але й публічно детерміноване) та легко відчуту гнітючий вплив соціального оточення, вчений наводить проблему релігійної самоідентифікації. Автор розкриває історичні витоки, окреслює соціально обумовлені трансформації, які призводять до прояву автономії та самовираження особистості на шляху до трансцендентального [2; 139].

Методологія та методи. Виникає ряд актуальних теоретико-емпіричних питань: визначення ролі самоідентифікації в умовах сучасного розвитку соціуму; шляхи наближення індивіда до набуття та затвердження самодостатності особистості як ресурсу персональної психологічної та соціально-психологічної безпеки; специфіка взаємозв'язку самоідентифікації та самодостатності. Виділені питання особливо важливі в умовах сучасної трансформації економічно-правового простору й соціокультурних явищ та подій, тож на передній план виходить потреба психологічної діагностики даних особистісних характеристик.

Для цього необхідно створити практичний фундамент ефективного діагностичного інструментарію, який чітко та легко забезпечить визначення параметрів самоідентифікації та самодостатності. З цією метою було створено авторські методики «Опитувальник структурних компонентів самодостатності» (ОСКС), який визначає структурні компоненти самодостатності: самостійність, незалежність, самоефективність, цілеспрямованість, дистанціювання, альтруїзм, автономність та самопізнання. «Опитувальник ціннісних орієнтацій самодостатності» (ОЦС) діагностує наявність ціннісних орієнтацій самодостатності (егофільна, гедонічна, фрикативна, акізитивна, дівідарна, фратернативна, глорична, пугнічна, гностична, альтруїстична, солітюдна, екстингуативна, енігматична, аскетична та теософічна), на основі котрих виводяться три рівні самодостатності: праксіологічний, акмеологічний та трансцендентальний. «Багаторівневий аналіз структури самодостатності» (МАСС) вимірює типи самодостатності за рівнями, на основі русійських сил, за аспектами життєдіяльності.

Показники самоідентифікації вивчалися за допомогою тесту самоідентифікації К. Шелдона та Е. Десі (в адаптації Є. М. Осіна). Вибірку склали студенти ПНПУ імені К. Д. Ушинського (235 осіб). Було здійснено кількісний (кореляційний — див. Табл. 1) та якісний аналіз первинних даних.

Результати дослідження. Наведемо результати кореляційного аналізу показників тестів.

Проаналізуємо взаємозв'язки структурних компонентів самодостатності (ОСКС) та параметрів самоідентифікації. Додатно на різному рівні значущості з самоідентифікацією корелюють самостійність, самоефективність, цілеспрямованість. Дистанціювання від'ємно зв'язано з самовираженням як показником самоідентифікації. Важливо відмітити, що параметр «автономія» самоідентифікації та схожий показник «автономність» самодостатності взагалі не пов'язані між собою. У дослідженні самодостатності

автономність описується як здатність жити наодинці, комфортно та без зовнішнього втручання. У тесті самодетермінації автономія представляється як впевненість у можливості вибору в життєвих ситуаціях, а самовираження, інакше кажучи, це переживання життя відповідно до власних бажань, потреб та цінностей. Таким чином, автономність як аспект самодостатності не завжди може бути наслідком автономії як вибору в конкретній життєвій ситуації. Автономність передбачає більш глобальну, домінуючу характеристику людини, яка може характеризуватись оточуючими як прояв її автономії.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу між показниками тестів

Показники методики МАСС та самодетермінації			Показники методики ОСКС та самодетермінації						
	At	Sf-exp		At	Sf-exp				
Conv		143*	Sd	168**					
Prx	139*		Se	266**	292**				
Asc		145*	Pp	213**	152*				
Sf-Tr	152*	163*	Ds		-152*				
Показники методики ОЦС та самодетермінації									
	Fra	Gl	Pu	Gn	Sol	Eni	Asc	Acme	Trnsc
At	185**	136*	245**	183**		-190**	-130*	265**	155*
Sf-exp	230**				-164*	-190**	178**		-195**

Примітки: тут і надалі 1) Sd — самостійність, Se — самоефективність, Pp — цілеспрямованість, Ds — дистанціювання; Conv — конвенціональна самодостатність, Prx — практиологічний рівень самодостатності, Asc — акмеологічний рівень самодостатності, Sf-Tr — самотрансцендентальна самодостатність; Fra — фратернативна, Gl — глорична, Pu — пугнічна, Gn — гностична, Sol — солітюдна, Eni — енігматична та Asc — аскетична ціннісні орієнтації, Acme — акмеологічний рівень, виділений в методиці ОЦС, Trnsc — трансцендентальний рівень самодостатності; 2) нулі та коми опущені; 3) позначка ** свідчить про коефіцієнт кореляції $\rho < 0.01$; * — $\rho < 0.05$; 4) $n = 235$.

Окремого обговорення потребує єдиний від’ємний зв’язок між параметрами дистанціювання та самовираження. Дистанціювання як складова самодостатності являє собою специфічний характер взаємодії з соціумом, який сприймається як закритий, відчужений, байдужий, проявляється у помірних соціальних контактах, навіть їх униканні. Психологічна суть дистанціювання виявляється у відчуженості та віддаленості особистості від соціуму. Водночас кожна людина, будучи об’єктом та суб’єктом соціальних відносин, спрямована на самореалізацію у взаємодіях з іншими, враховує їхню оцінку себе зі сторони, прагне самовиразитися в соціумі, отримати схвалення своїх дій, поведінки, своєї унікальної неповторності. І в випадку прояву дистанціювання має місце факт свідомої відокремленості заради створення комфортних умов для індивіда, зосередженого на саморозвитку та самовираженні в смислі духовного преображення або набуття творчого натхнення, чого не можна досягти перебуваючи серед інших людей.

Ще однією з можливих інтерпретацій даного факту є дистанціювання як прояв психологічних проблем людини, внутрішніх конфліктів, загострень соціальних відношень тощо, що теж може призводити до від'ємного зв'язку з самовираженням. Це наптовхує на думку, що дистанціювання як атрибутивна характеристика самотрансцендентальної самодостатності та трансцендентального рівня може виконувати визначальну та установчу функції, сприяти встановленню або обмеженню соціальних контактів, взаємовпливів та вимірює глибину включення в соціальні відносини.

Розглянемо співвідношення показників методики ОЦС та самодетермінації. Змінні, які корелюють з автономією та самовираженням в тесті самодетермінації, представлені наступними: фратернативна ціннісна орієнтація, глорична ціннісна орієнтація, пугнічна, гностична, солітюдна, енігматична, аскетична; показник акмеологічного рівню та трансцендентальний рівень самодостатності.

Так, фратернативна, пугнічна, гностична ціннісна орієнтація корелює додатно на рівні 1 % з автономією. З цією ж змінною наявні додатні зв'язки на рівні 5 % з глоричною орієнтацією та з акмеологічним (1 %), трансцендентальним (5 %) рівнями самодостатності. Від'ємно корелюють з автономією енігматична (1 %) та аскетична (5 %) ціннісні орієнтації. Слід зазначити, що всі ці ціннісні орієнтації представляють акмеологічний або трансцендентальний рівні самодостатності (без практиологічного). Фратернативна ціннісна орієнтація означає налаштованість на соціальну взаємодію, шанобливе відношення до референтних осіб, авторитетів; глорична — пошук засобів самоствердження, самореалізації за рахунок власних сил; пугнічна — готовність рішуче діяти та схильність до ризику; гностична — бажання пізнавати світ та оточення, пошук нових засобів діяльності.

Інша справа стосується зв'язків змінних самодостатності та самовираження. Так, наприклад, позитивно корелюють фратернативна та аскетична орієнтації ($p \geq 0,01$), від'ємні зв'язки спостерігаються з солітюдною ($p \geq 0,05$) та енігматичною орієнтаціями ($p \geq 0,01$), а також з трансцендентальним рівнем самодостатності ($p \geq 0,01$), на якому й продемонстровані ці ціннісні орієнтації. У свою чергу, солітюдна виявляє ухід в себе, соціальну відстороненість; енігматична ціннісна передбачає устремління пізнати таємниці буття та світобудови, пошук істини, вищого блага, а аскетична — утримання інстинктів, самообмеження, придушення пристрастей з метою задоволення малим, що є в наявності.

В умовах розгляду самодостатності за аспектами життєдіяльності виділяється аксіологічний параметр, який претендує на першість серед інших аспектів через визначення особистісних ціннісних орієнтацій, цілей та переконань. Цей пласт дає змогу розподілити самодостатність по рівнях за ступенем вираженості ідеалів та цінностей для досягнення саморозвитку чи прагнення до реалізації цілей буття.

Результати нашого дослідження співвідносяться з підсумками праць таких відомих вчених, як В. О. Подорога, В. П. Зінченко, Т. С. Леві, С. С. Хоружий [1; 3; 4], які описували набуття індивідом самодостатності завдяки переживанню внутрішньо особистісної цілісності в умовах опти-

мізації відношення до власної тілесності та визначення внутрішнього простору людини та тим самим наблизилися до розуміння самодостатності як багаторівневого структурного утворення. Таким чином, ідея сприйняття власної тілесності як переживання самодостатності та цілісності переключиться з нашим баченням особливостей прояву особистості на практикологічному та акмеологічному рівнях.

Завдяки ємким та інкорпорованим тлумаченням поняття самодетермінації та її складових передбачуваними є взаємозв'язки з показниками самодостатності (МАСС). Практикологічний рівень самодостатності та самотрансцендентальний тип самодостатності демонструють зв'язок з автономією (5 %). Конвенціональна, самотрансцендентальна самодостатність та акмеологічний рівень самодостатності корелюють з самовираженням (5 %).

Дані типи самодостатності є показниками аксіологічного аспекту вимірювання самодостатності та потребують більш конкретного визначення. Конвенціональна самодостатність передбачає відстоювання та зберігання буттєвих цінностей, покращення якості життя відносно з власними переконаннями та поглядами, об'єднання з іншими людьми та позитивне ставлення до своїх та чужих особистісних досягнень, стрімкість розвитку в соціальному сенсі та пошук способів взаємодії. Самотрансцендентальна самодостатність характеризує індивіда, який має намір розширити свій вплив на інших людей, поділитися ресурсами. Цінності цього індивіда не замкнуті лише на ньому, має місце й зацікавленість у досягненні та допомоги у досягненні ідей інших. Основними цінностями для цієї людини є пошук власного місця у світі, самовдосконалення та особистісний зріст без шкоди іншим людям.

Таким чином, цілком підтверджений взаємозв'язок феноменів самодостатності та самодетермінації. Встановимо особливості вираженості даних якостей у середньостатистичного досліджуваного. Для цього переведемо первинні дані в процентілі та знайдемо середнє арифметичне за кожним показником. В межах даного дослідження зупинимось лише на описі структурних компонентів та рівнів самодостатності, а також параметрів самодетермінації. Отже, якісний аналіз полягав у знаходженні та описі означених характеристик у пересічній особистості нашого часу (X сер.).

Як видно з рисунку, всі показники самодостатності знаходяться на високому рівні. Деяко нижчі значення параметрів самодетермінації, водночас вони майже досягають рівня 50 процентиль.

Таким чином, в результаті експериментальної роботи ми отримали досить відрадний факт — сучасна молода людина, студент педагогічного ВНЗ в переважній більшості є самодостатною особистістю з досить високим рівнем самодетермінації. Ця людина характеризується самостійністю, самоефективністю, незалежністю, цілеспрямованістю, альтруїстичністю, дистанціюванням, автономністю та саморозумінням. Зауважимо, що усереднення результатів дає змогу проглянути загальну картину, але нівелює індивідуальні відмінності між людьми. Саме в визначенні індивідуально-психологічних особливостей самодостатності особистості вбачаємо перспективу подальшої роботи.

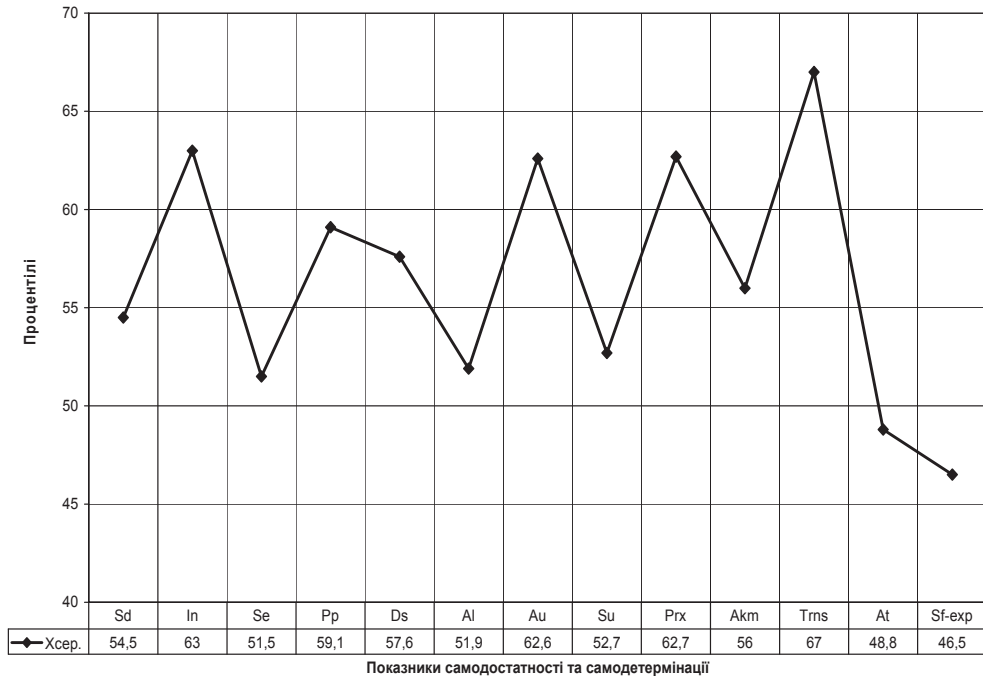

Рис. 1. Усереднені значення параметрів самодостатності та самодетермінації

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В результаті проведення кореляційного аналізу встановлено взаємозв'язок та взаємозалежність показників самодостатності та самодетермінації. Лише показник самодостатності дистанціювання знаходиться в оберненій залежності з самовираженням як параметром самодетермінації.

Виявлено високий рівень самодостатності та самодетермінації серед респондентів, що є представниками генеральної сукупності представників фаху соціономічної сфери. Даний факт трактується нами, з одного боку, як обумовлений соціальними трансформаціями, що спонукають особистість до більшої активності задля забезпечення власної життєдіяльності, збереження власної ідентичності та індивідуально-психологічної унікальності. З іншого боку, досліджувані є майбутніми вчителями, які повинні власним прикладом заохочувати підростаюче покоління бути активними, стресостійкими, впевненими у собі та ін., тобто бути в повній мірі самодостатними людьми. Отож, поєднання зовнішніх та внутрішніх умов і забезпечило наявний ресурс самодостатності та самодетермінації у представників даної вибірки.

Наступним кроком у вивченні проблематики самодостатності буде дослідження ціннісного аспекту самодостатної особистості, окреслення критерію для розрізнення самодостатних та несамодостатних людей, визначення ступеню включеності в соціальне життя та реалізації зусиль в діяльносному аспекті щодо досягнень результатів, встановлення індивідуально-психологічних особливостей рівневої структури самодостатності.

Список використаних джерел

1. Подорога В. А. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию / В. А. Подорога. — М.: Ad Marginem, 1995. — 340 с.
2. Психология телесности между душой и телом / Ред.-сост.: В. П. Зинченко, Т. С. Леви. — М.: АСТ, 2007. — 732 с.
3. Хоружий С. С. О старом и новом / С. С. Хоружий. — Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. — 477 с.

REFERENCES

1. Podoroga, V. A. (1995) *Fenomenologiya tela. Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu [Phenomenology of body. Introduction to philosophical anthropology]*. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
2. Zinchenko, V. P., Levi, T. S. (Ed.). (2007). *Psychology of corporality between soul and body*. Moscow: 2007 [in Russian].
3. Horuzhiy, S. S. (2000). *O starom i novom [About old and new]*. Sankt-Peterburg: Aleteyya [in Russian].

Бугайцова Анастасия Сергеевна

аспирант кафедры общей и дифференциальной психологии
Южноукраинского национального педагогического университета
имени К. Д. Ушинского

САМОДОСТАТОЧНОСТЬ И САМОДЕТЕРМИНАЦИЯ: ВЗАИМОСВЯЗИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Резюме

В статье изложены результаты эмпирического исследования взаимосвязи параметров самодостаточности и самодетерминации. Приведено описание уровневой структуры самодостаточности, показана взаимозависимость самодостаточности и автономии и самовыражения. Установлены усредненные психологические характеристики по исследованным параметрам среднестатистической личности.

Ключевые слова: самодостаточность, самодетерминация, автономия, самовыражение, уровни самодостаточности.

Bugaitsova A. S.

aspirant of General and Differential Psychology Department, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odessa, Ukraine)

SELF-SUFFICIENCY AND SELF-DETERMINATION: INTERRELATIONS OF INDICES

Abstract

The article discloses the results of the empirical studying of interrelation amongst parameters of self-sufficiency and self-determination. The description of level structure of self-sufficiency, display of interdependence of self-sufficiency and autonomy and self-expression are given as well. Homogenized psychological characteristics after investigated parameters of an average statistical person are elicited. The purpose of the article is to define the specificity of self-sufficiency and self-determination in

the conditions of transforming social relationship. The methodological basis for the studying of the psychological phenomena were provided through the usage of psychometrical psychodiagnostic tooling, which was represented by the following: author's methods «Questionnaire of the structural components of self-sufficiency», «Questionnaire of the value orientations of self-sufficiency», «Multilevel analysis of self-sufficiency structure» and «Self-determination scale» (K. Sheldon, E. Deci, adapted by E. N. Osin). The results of the correlation analysis demonstrated different interrelations between the indices of autonomy and self-expression (as the constituents of self-determination) and the self-sufficiency structural components (self-dependency, self-efficacy, purposefulness and distancing), sufficiency levels (praxeological, acmeological and transcendental) and definite value orientations on the acmeological level (fraternative, gloristic and pugnistic, gnostic) and on the transcendental level (solitudinal, enigmatic and ascetic). The perspectives in the further investigation of self-sufficiency and self-determination are focused on the problems of elaboration of the criterion to defining the self-sufficient and not self-sufficient person, studying the axiological aspect of self-sufficiency structure, determination of the degree in involvement of a person into social life, realization of the efforts towards the achievement of results and statement of individual psychological particularities of the level structure of self-sufficiency.

Key words: self-sufficiency, self-determination, autonomy, self-expression, self-sufficiency levels.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016